

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ІН-
СТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ АРМІЇ В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ
СУСПІЛЬСТВА**

Питання національної безпеки людей завжди турбувало й турбуватиме суспільство, тому що від почуття захищеності та впевненості у завтрашньому дні залежить не тільки успіх суспільства та кожного індивіда зокрема, але й розвиток та еволюція подальшої цивілізації у глобальному плані. У цьому контексті постає проблема дослідження головної інституції, основною функцією якої є попередження збройних конфліктів та заворушень, які представляють загрозу для їхнього життя. Такою інституцією на сучасному етапі у різноманітних країнах світу виступає армія.

Аналізуючи ситуацію на міжнародній арені: боротьбу за ресурсний потенціал, підписання угод та договорів, виникнення конфліктів на етнічній та релігійній основах із використанням елементів насильства, суб'єктивні взаємовідносини між лідерами країн, можна стверджувати, що політична система та політичні дії є основою у побудові стратегічних і тактичних кроків, які націлені на ті ж самі взаємозв'язки між країнами світу. У цьому контексті необхідним постає завдання визначення ролі армії та спроба аналізу її місця у політичній системі суспільства, що дасть змогу розібратися у процесі взаємодії та взаємовпливу військової та політичної сфер, а також спрогнозувати можливе виникнення воєнізованих конфліктних ситуацій.

Перш за все, виникає потреба в освітленні самого терміна “армія” та розгляді існуючих підходів учених щодо цього феномена у політичній системі.

У класичній військовій теорії тісний взаємозв'язок політики й армії вже давно було науково встановлено. Якщо звернутися до історії, то класичними вважаються визначення армії К. Клаузевіца: “це та маса бійців, яка знаходиться на одному й тому ж театрі війни та грає заздалегідь встановленими правилами політики” [1, с. 56], та Ф. Енгельса: “армія – це організоване об'єднання озброєних людей, що створюється та утримується державою для ведення наступальної чи оборонної війни, яка і являє собою особливу політику цієї держави у формі озброєного протиборства. Отже, армія є головним засобом здійснення цієї політики” [2, с. 5]. Адже відомо, що кожен, хто бажає вести війну, писав Н. Макіавеллі, ставить собі єдину мету: одержати можливість протистояти будь-якому ворогові в полі та перемогти його

у вирішальному бою. Щоб досягти цієї мети, необхідно мати військо. А для цього треба набрати людей, озброїти їх, навчити відповідним чином діяти і вміти протиставити їх ворогові [3, с. 79-83]. Отже, армія була і є інструментом воєнної політики держави.

Якщо й робилися спроби поставити цю істину під сумнів, то це викликалося не науковими, а ситуаційними міркуваннями. Прикладом може слугувати висунута політологами Ж. Доорном (Голландія), Х. Болдуїном (США) та Д. Шлоссером (Німеччина) концепція армії “як політично нейтрального інституту”. Але ця концепція виявилась суто пропагандистським витвором і швидко відійшла в минуле [4, с. 10].

Значно складнішим, на думку автора, є питання про характер відносин збройних сил у політичній системі. Необхідно, перш за все, взяти до уваги генетичний зв'язок армії і політики: вони мають одні й ті ж самі передумови виникнення.

Дослідженням цієї проблеми займався український науковець В. Богайчук, який стверджує, що за первіснообщинного ладу не існувало ні політики, ні армії. Практикувалася стихійна організація озброєного народу, який захищав себе власними силами. Ця організація не була засобом гноблення чи насильства всередині племені чи знаряддям поневолення інших племен. Силові сутички були своєрідним проявом боротьби за виживання [5, с. 34-35].

У процесі розпаду первіснообщинного ладу, з появою держави, приватної власності, економічної і соціальної нерівності, припинила своє існування й общинна військова організація. Її замінила спеціальна організація людей у вигляді постійних озброєних загонів. Їх створювали панівні соціальні групи для підтримки й захисту свого економічного і соціального становища, реалізації особистих і групових інтересів, придушення протидіючих сил. Інакше кажучи, ці загони застосовувалися в політичних цілях. Отже, в генезисі армії й політики лежать одні й ті ж самі детермінанти і процеси.

Для армії зв'язок із політикою має визначально суттєвий характер. Армія є частиною конкретного суспільства. Вона розвивається і функціонує в системі певних економічних, соціально-класових, духовних, політичних та інших суспільних відносин. Отже, армія – це цілеспрямовано, свідомо утворений провідною соціально-економічною структурою суспільства силовий інструмент для реалізації внутрішньої і зовнішньої політики [6].

Якщо звернутися до законодавчої бази України, то збройними силами є державна військова організація, що складає основу оборони країни та призначена для попередження агресії для озброєного захисту цілісності та недоторкано території країни, а також для виконання

задач відповідно до міжнародних договорів [7, с. 108]. За політологічним словником під редакцією вітчизняних учених В. Астахової та М. Панової, армія – це орган держави, призначений для проведення його політики за допомогою засобів збройного насильства. Також армією називають основну частину військової організації держави особливого призначення: вона здатна вести війну, збройну боротьбу на всіх рівнях [8]. Військово-історичний словник тлумачить армію як велике організоване формування, озброєне та навчене для ведення війни. Зазначається, що армією можуть бути організовані формування для незалежних дій, а також національна чи державна військова організація для наземної війни [9, с. 79-82].

Російський дослідник А. Данілевич у словнику “Війна та мир у термінах” дає наступне визначення армії: “Армія (збройні сили) – це озброєна основа військової організації держави, призначена для забезпечення військової безпеки, захисту державних інтересів, відображення зовнішньої агресії та ведення війни. Армія є одним з головних інструментів та засобів захисту політичної влади” [10, с. 45-46]. Також ним зазначається, що за законом збройними силами є державна військова організація, яка складає основу оборони країни та призначена для відображення агресії для озброєного захисту цілісності та недоторканості території країни, а також для виконання задач відповідно до міжнародних договорів [10, с. 47].

Цікавою для роботи є думка українського науковця Кременя. У своїй роботі він стверджує, що армія – це політичний інститут у суспільстві, який визначається тим, що в державі – це установа державна, що відображає інтереси певних класів, соціальних спільностей та покликана відображати і захищати інтереси загальнодержавні. Здійснюючи управління суспільством, охороняючи його економічну і соціальну структуру, держава має на світовій арені і всередині країни свої особливі інтереси і завдання, суть та обсяг яких визначається самою природою держави. Для їх реалізації держава повинна піклуватися про забезпечення своєї політичної могутності, без якої саме її існування залежало б від випадку і підлягало б небезпеці ззовні. Для захисту інтересів і недоторканості державних кордонів, територіальної цілісності й створюється спеціальна організація – армія, яка є необхідною опорою і знаряддям верховної влади [11, с. 87-97].

Великої уваги заслуговує позиція політичного аналітика В. Краснова, яка полягає в тому, що армія виникла на певному етапі розвитку суспільства як орган держави, призначений для проведення його політики засобами збройного насильства. Армія – це основна частина військової організації держави особливого призначення: здатна вести

війну, збройну боротьбу на всіх рівнях. Все це і характеризує армію як політичний інститут. Поняття “армія” охоплює всі підрозділи збройних сил країни: флот, авіацію, сухопутні війська [12, с. 69].

На сучасному етапі дедалі більше прихильників мають ідею про ненасильницьку цивілізацію. Логіка розвитку сучасних засобів збройної боротьби привела людство до висновку про неможливість їх застосування під час вирішення політичних суперечок і конфліктів. Цивілізація, заснована на насильстві, переживає глибоку кризу, вихід із якої можливий тільки на шляхах пошуку ненасильницьких засобів розв’язування соціальних суперечностей. Армія в таких умовах з органу насильства повинна трансформуватися в орган відвернення насильства, вирішення надзвичайних проблем суспільства (природні катастрофи, ліквідація їх наслідків та ін.). Прообраз такої армії – війська ООН [13, с. 52].

Для детального аналізу поняття та сутності армії у політичній системі суспільства дослідницька робота потребує розгляду класифікації армії та її функцій. Так, американський воєнний теоретик Ч. Москос пропонує три типи суспільства і збройних сил: суспільство нейтралізації до війни, суспільство стримування війни, суспільство відбиття війни. Типу суспільства готовності до війни відповідає за своїми характеристиками більшість країн НАТО та інших воєнних блоків. Більшість постійних армій будуються за принципом воєнної повинності й високої мобільності. Тип суспільства стримування війни більш характерний у 70-80-х роках для США, Канади та Великобританії з їх збройними силами: зменшуються розміри армій із переходом від масових до високооплачуваних і високотехнічних, професійних збройних сил. Тип суспільства заперечення війни характерний для західноєвропейських та північноатлантичних країн (Швеції, Швейцарії) із їх збройними силами з переходом від існуючих великих армій до малочисельних кадрових збройних сил при наявності підготовленого резерву [14, с. 20-26].

Армія, як організаційна одиниця збройних сил, являє собою велику кількість військових об’єднань та частин, які зведені під спільним командуванням на постійній чи тимчасовій основі. Вітчизняні дослідники розрізняють армії змішаного складу та роду військ. Армії змішаного складу – об’єднують військові союзи та частини різноманітних військ, спеціальних військ та тилу. Створюються, як правило, для виконання комплексу задач на визначеній частині території. Наприклад, – загальновійськові, польові, ударні армії. Армії родів військ об’єднують військові союзи та частини різноманітних військ, можуть також включати частини забезпечення та тилу. Створюються як орга-

нізаційні одиниці, покликані для виконання відповідних задач у складі більш крупних об'єднань (округів, фронтів, груп армій). Наприклад, танкові, механізовані, повітряні армії, армії ППО [15].

Донедавна, коли армія була предметом прискіпливого філософського дослідження, у радянській науці панували тільки загально-соціологічні положення. І на цій основі вирішувалося, наприклад, питання класифікації армій.

Одним із шляхів цього напряму досліджень є класифікація армій відповідно до характеру соціального суб'єкта, чію політику здійснює військова машина. Відтак, поряд з арміями держав різного виду викладач кафедри морально-психологічного забезпечення Національної академії оборони України В. Богайчук говорить про те, що є цілий ряд інших типів армій. Ними можуть бути, по-перше, армії класові, які характерні для суспільства з чітко вираженою класовою структурою, коли політичні цілі досягаються в ході громадянських війн (військо Спартака, Червона гвардія тощо). По-друге, армії національні. Цей тип армій характерний для суспільств, які вирішують проблему звільнення від національного гніту або захищають національну незалежність від зовнішніх зазіхань (армії С. Болівара, Дж. Вашингтона та інші). В сучасних умовах, у період загострення міжнародних протиріч, у тій чи іншій державі також існує можливість створення провідними політичними силами національних військових формувань. Приклад – війна в Чечні. По-третє, армії окремих демократичних або реакційних сил суспільства – це схожі військові організації, типові для країн, охоплених громадянською війною. По-четверте, армії змішаних соціально-етнічних типів, що найчастіше створюються в державах, які переживають “перехідний період”, коли в країні не існує чітко виражених домінуючих політичних сил. По-п'яте, партійні армії, які утворюються безпосередньо політичними партіями для реалізації власних інтересів. Такі армії притаманні суспільствам з єдиною яскраво вираженою організацією – партією. По-шосте, армії коаліцій держав. Найчастіше це армії держав, об'єднаних спільною політичною метою, які мають схожі військові та військово-політичні доктрини. І останнє – збройні сили світової співдружності, нинішнім прообразом яких можна вважати війська ООН. Вони використовуються міжнародною спільнотою для підтримання миру в “гарячих” точках планети, запобігання бойового зіткнення ворогуючих політичних сил. У перспективі такі армії можливі в умовах створення ненасильницької цивілізації, для побудови якої зосереджує свої зусилля прогресивне людство [5, с. 38].

Щодо функціонування армії у політичній системі суспільства, то необхідно зазначити про підхід до армії як до знаряддя держави, що

має внутрішні та зовнішні функції. Внутрішня функція армії зводиться до того, що армія покликана, насамперед, виступати гарантом політичної стабільності суспільства. Зовнішня функція армії полягає в захисті території своєї держави від зовнішніх ворогів, у проведенні політики держави на міжнародній арені із застосуванням збройного насильства [16, с. 57].

Основне полягає в тому, що з поступовою еволюцією сучасних держав від суспільства готовності до війни до суспільства стримування війн і до суспільства нейтралізації війни, відповідно, змінюються суспільний статус і функції військових.

У найзагальнішому вигляді військово-демократичний потенціал можна визначити як можливості, закладені в демократичному суспільному устрої (в економічній, політичній, соціальній і духовній сферах), і здатність держави використовувати їх в інтересах суспільства у військових цілях. Визначено особливості військово-демократичного потенціалу України. Підкреслено, що культура демократизму стає невід'ємною складовою політичної культури військових [17, с. 99].

Необхідно зазначити, що армії бувають регулярні та іррегулярні. Регулярні армії – постійні формування армії та флоту з централізованою системою управління, встановленою організаційно-штатною структурою, єдиною системою служби, комплектуванням, оснащенням зброї, регламентованим порядком обмундирування, підготовки, виховання, а також заздалегідь встановленими способами бойового використання на основі офіційних уставів та направлень. Характеризуються більш високими морально-бойовими якостями, жорсткою дисципліною та організованістю. Є основою збройних сил більшості країн світу.

Іррегулярні армії – війська, які не мають єдиної та постійної організації. Складаються на тимчасовій основі та відрізняються від регулярних ЗС, як правило, добровільною системою комплектування, порівняно малоефективним озброєнням, недостатньо точно встановленим порядком проходження служби, засобами бойового застосування. Наприклад, в Росії в XVIII-XIX, століттях до них відносилися козачі війська та народні формування. У сучасних умовах вони можуть складатися з різнорідних бойових формувань народної армії, воєнізованих груп різного складу та призначення [18, с. 8].

Таким чином, роблячи висновок щодо сутності та призначення армії у політичній системі суспільства, необхідно акцентувати увагу на її спрямуванні у процесі реалізації всіх форм збройного насильства над політичними супротивниками. Тому до армії потенційно можуть належати лише ті збройні політичні установи, що безпосередньо займаю-

ться збройною боротьбою в “ім’я” політичної мети інститутів суспільства. Виділення такого критерію дозволяє відокремити воєнну організацію від інших збройних об’єднань, не зв’язаних безпосередньо з війною (воєнізована охорона) і від установ, що забезпечують або сприяють функціонуванню воєнної організації (добровільне суспільство сприяння армії, авіації і флоту), що, у свою чергу, визначає порядок і місце функціонування тих чи інших збройних сил, які повинні забезпечувати безпеку у державі та суспільстві. Якщо розглядати армію як елемент політичної системи, необхідно зазначити точки перетину та співпадіння функцій самої політичної системи та функцій армії, про які писали ще Д. Істон [19, с. 83] та Г. Алмонд [20, с. 134] – функції “входу” і функції “виходу”.

Армія є не тільки військовим, але й політичним інститутом суспільства, важливим інструментом політики держави, гарантом безпеки, цілісності та стабільності політичної системи й суспільства в цілому. За характером її політична роль може бути й негативною, оскільки досягти повної деполітизації збройних сил неможливо. Відносини армії і політичної влади є складними та суперечливими, вони завжди обумовлені безліччю чинників. В умовах суспільно-політичної нестабільності, розвитку кризових процесів армія здатна виходити на політичну арену як самостійна політична сила, здійснюючи в тому числі підготовку та проведення військових переворотів і встановлюючи пряме військове правління.

Література

1. Каторин Ю.Ф., Коршунов Ю.А. Парадоксы военной истории. / Сост. Н.Л. Волковский. – Спб.: “Полигон”. – 2003. – 638 с.
2. Шахназаров О. Ирландия: нерешенные проблемы. – М.: “Знание”. – 2006. – 220 с.
3. Фельштинский Ю., Чернявский Г. Красный террор в годы гражданской войны. – К. – 1991. – 156 с.
4. Андреев В. Армия и политика: Дискурс о “терминах” или спор о роли Воор. Сил в обществе? // Красная звезда. – 12 нояб. – 1993. – С. 10-13.
5. Богайчук В. Політика і армія: проблеми взаємозв’язку // Політичний менеджмент. – № 5 (14). – 2005. С. 31-38.
6. Юнг М., Биннер Р. Как террор стал “большим”? // Свободная мысль. – № 9. – 2003 – С. 33-38.
7. Закон України “Про Збройні Сили України” // Законодавство України з питань військової сфери. Збірник законів та інших нормативно-правових актів. – К.: “Азимут – Україна”. – 2003. – С. 108.
8. Астахова В., Панова М. Політологічний словник. – Х., 1997. – 540 с.
9. Военный энциклопедический словарь. / Инт-т воен. истории. / ред. А.П. Горкин. – М.: РИПОЛ КЛАССИК. – 2002. – 1163 с.
10. Война и мир в терминах и определениях. / Авт. А.А. Данилевич и др. – М.: По Рог. – 2004. – 623 с.
11. Крефельд М. Трансформация войны. – М.: Альгин Букс. – 2005. – 343 с.
12. Копылов И. От регулярных войск к регулярной армии. // Военно-исторический журнал. – № 1. – 1999. – С. 63-67.
12. Круговая Е.

“Черные полковники” в Греции. 1867-1974 гг. // Новая и новейшая история. – № 3. – 2001. – С. 34-38. **13.** Партов У. Израїль готується до війни з Іраном і Сирією. // Персонал плюс. – № 31(79) – 2006. – С. 12-23. **14.** Армия в политической системе. // www.bazamstu.dax.ru. **15.** Требин М. Терроризм в XXI веке. – Минск: Харвест. – 2003. – 816 с. **16.** Ахмедов В. Армия и проблемы демократизации на Арабском Востоке. – Спб: Знак. – 2003. – 420 с. **17.** Философский энциклопедический словарь. – Гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Паков. – М.: Советская энциклопедия. – 1983 – 840 с. **18.** Easton D. The Political System: An Inquiry into the State of Political Science. New York. – 1953. – P. 83. **19.** Алмонд Г. Сравнительные политические системы. – М. – 1956. – 170 с.